

GLATTESTEN

Et rundstykke af glas, det beskriver så nogenlunde formen på en af vikingetidens karakteristiske oldsagsformer, der her skal berettes om. Glattesten af glas eller sømglatte er den hyppigste danske betegnelse – populært sagt vikingetidens strygejern, men i øvrigt har formen og brugen været uændret i forbløffende lang tid.

Sømglatte er af massivt glas med konveks overside og en flad eller lidt konkav underside, ofte med et tydeligt mærke fra glasmagerens hæftejern, hvormed glasemnet blev fastholdt og håndteret ved fremstillingen. Diameteren er 6-10 cm, vægten normalt 3-400 gram, og farven er oftest meget mørk grøn eller blå – nærmest helt sort.

*

De tidligste sømglatte er tilsyneladende fra romertiden og er fundet i England og Schweiz. Antagelig er de fremstillet i provinsialromerske glashytter, og de efterfølges af flere fund fra den frankiske og merovingiske tid. De fleste jordfundne sømglatte er fra sen vikingetid og den efterfølgende middelalder; de kendes navnlig

fra Skandinavien og det øvrige Nordeuropa, men er dog også fundet i Frankrig, på Balkan og i Rusland.

Vikingetidens sømglatte er dukket op i kvindegrave, i værkstedshytter (grubehuse), på bopladser, i byer samt på handelspladser. I Danmark er de således blandt anset fundet i grubehuse i Århus, Okholm ved Ribe og Vester Egesborg ved Næstved. Placeringen i disse neddybede værkstedshytter er interessant, for i dem har man ofte fundet vævewægte og spindesten (tenvægte), altså tydelige tegn på klædefremstilling. Antagelig drejer det sig ofte om hør, som netop kræver en vis fugtighed under forarbejdningen.

På bebyggelsen Næs ved Vordingborg (se Skalk 2000:1), hvor der fremkom to sømglatte, fandt man tydelige tegn på hørforarbejdning. I flere af de mange brønde på stedet fandt man regulære bundter af hør, som må være lagt til opblødning (rødning) før den videre forarbejdning af plantestænglerne til garn. Fund af frø af hamp og nælde tyder på, at man også har fremstillet klæde af disse to planter.

To sømglatte af glas, fundet ved udgravningen af en vikingetidsbebyggelse ved Okholm nær Ribe.

Sømglatte fra Sigerslevøster i Nordsjælland, t.h. bunden med hæftemærke. Vikingetid.

Ved en udgravning af en vikingegravplads ved Stengade på Langeland (se Skalk 1974:3) blev der i en kvindegrav fundet resterne af en skindpose, som må opfattes som en slags sypose. I denne pose, som lå ud for den ene overarm, lå foruden en halv sømglatte, to tenvægte, to ravklumper, en lille bronzedåse med seks blommekerner i; desuden nåle, to glasperler, et lille femkantet glasskår og forskellige tekstilrester.

Vigtige byer og handelspladser fra vikingetiden som Ribe, Birka, Dorestad, York og Hedeby har også leveret fund, den sidstnævnte med ikke mindre end 103 hele sømglatte eller brudstykker. I Norge og Sverige optræder sømglatte ofte, navnlig i kvindegrave og som enkeltfund.

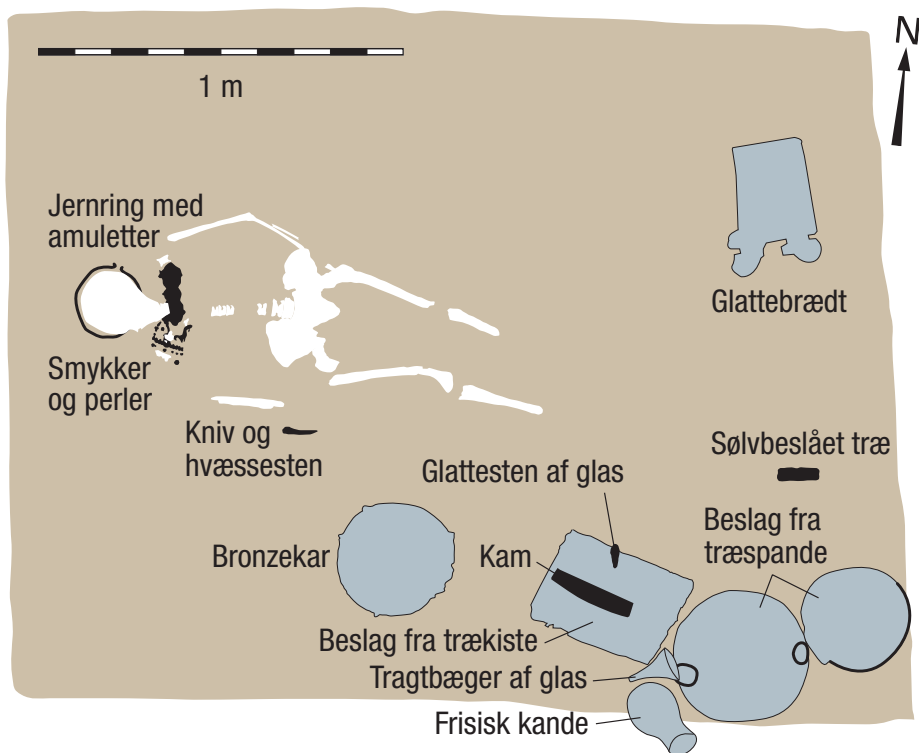
Flere gange i middelalderen optræder sømglatte i lister over kirkeinventar. Ældst er et islandsk eksempel fra 1179, men også i den norske biskop Bolts inventarliste fra 1429 optræder der gnidesten af glas. Antagelig har man brugt dem i kirkerne til at stryge voksimprægneret silkestof med, f.eks. messehagler, så de har fremstået skinnende blanke. Men også alderduge og andre stykker linned kan være

glattet. Overalt i Skandinavien indgik hør-lærred som en af de varer, hvormed man kunne betale tiende til kirken. Tidligmiddelalderlige borganlæg som Lilleborg på Bornholm og Trøjborg Slot ved Tønder er med på fundlisten, og tidsmæssigt fortsætter det længere endnu.

Renæssancens fiskerlejer er de næste fundsteder. Således fandt Varde Museum ved undersøgelsen af Sønderside nær Oksbøl et eksemplar nær en klædeplombe, et fingerbøl samt en del hæfter og maller, der kunne tyde på klædehandel eller skræddervirksomhed. »Skrædderens hus« kaldte udgraverne det anlæg, hvor disse fund kom

Sømglatte fra Rye Glarbo. 1500-årene.

Grundplan af rig kvindegrav fra Birka.

frem. Mens de ældre sømglattere anses for at være importerede, må renæssancens være lokalt fremstillede. Både fra 1500-årenes glashytter ved Rye Glarbo (nær Silkeborg) og i Vendsyssel er de konstateret, og i 1700-årene blev de produceret i stort antal i de såkaldte grøntglashytter i Småland, hvor der blev fremstillet vinduesglas og flasker. Udgravninger af glashytter i Holsten, Niedersachsen og England har givet håndgribelige fund, og endelig optræder der sømglattere – både med og uden skaft

Fint udsmykket hvalbensplade fra Nordnorge. – Efter Graham-Campbell and Kidd 1980.

Brudestykke af hvalbensplade fra Ribe. Halv størrelse. – Efter Feveile 2006.

– i priskuranter fra smålandske glasværker. Gnidesten af glas blev også udbudt fra norske glasværker fra 1700-årenes midte.

Det er først i renæssancen, at de skriftlige kilder begynder at beskrive anvendelsen af de runde glasgenstande, men der synes dog ikke at være tvivl om, at sømglatterne også i vikingetiden og middelalderen blev benyttet til at glatte og glitte hørlærred med. I begyndelsen har det været manchetter, borter, sømme og brikvævede bånd, i middelalderen og senere er der kommet kraver, flipper, hovedstykker, tørklæder og strømper til. Sømglatteren har også gjort fyldest, når der skulle dannes læg samt ved glatning af læderremme og skindsømme, imprægnering af tøj med voks og muligvis også ved imprægnering af sejldug.

Oprikelig har man sikkert anvendt en rund, glat sten til formålet, og først i yngre jernalder er glas blevet det almindelige materiale. Forskellige stenarter har også været anvendt, og når sømglattere af sten ikke optræder så ofte i det arkæologisk fundmateriale, skyldes det utvivlsomt, at det er næsten umuligt med sikkerhed at knytte en glat rund sten til en bestemt funktion. Må-

ske slidsporsanalyse vil være vejen frem til at komme problemets løsning nærmere? En del af de »glittesten«, der optræder i romertidens kvindegroave, og som gerne regnes for at høre til pottemagerhåndværket, kan måske lige så vel være brugt som strygejern. Det samme kan være tilfældet på Stevns, hvor der ofte findes kugleflint netop i kvindegroavene.

Under arbejdet bruges den konvekse side af sømglatteren, som uopvarmet presses og gnides frem og tilbage over stofstykket, som er bredt ud på et glat og hårdt underlag, til stoffet er blevet blankt og glat. De fleste sømglattere har tydelige slid- eller brugsspor på den hvælvede overflade.

Michel Hansen Jernskæg fra Køge skrev i 1693 om de hollandske bønder på Amager, at de gned deres hovedtøj med gnidesten, indtil det skinnede i solen, og at deres hørlinnedkraver blev indgnedet med blå stivelse. Endvidere beretter han, at hættekonen vaskede hætterne og gjorde dem i stand til højtiderne. Den tørre hætte blev efter vasken gnedet ind med en pose, der var fyldt med knust indigo. Til sidst blev hætten gnedet blank over det hele med en gnidesten.

Den berømte svenske botaniker Carl von Linné beskriver i sin fine skildring *Skånska Resa* (1749), hvordan kvinderne i Småland brugte gnidesten af grønt eller blå glas ved behandlingen af linned. De nyvaskede og tørre hørstoffer blev anbragt på et gvidebræt af egetræ. Linné fortæller, at begge hænder blev brugt til arbejdet, og at det foregik med en sådan iver, at sveden sprang fra pigens pande.

I 1993 fandt man ved en udgravning af vikingetidslag i Ribe (Sankt Nikolajgade) resterne af en fint udskåret plade, fremstillet af hvalknogle. Der er nogen diskussion om anvendelsen af denne genstandsform, men oftest betegnes de som glitte- eller stryge-

Hvordan arbejdet med glattestenen kan være foregået. Som underlag er vist en plade af hvalben svarende til stykket fra Ribe. – Rekonstruktionstegning: Virve Kiil.

brætter. En del af tvivlen skyldes, at der kun i ét eneste tilfælde er fundet en sømglatter i forbindelse med sådan en plade. Det drejer sig om en grav i Birka. Ellers optræder disse hvalbensplader med fint udskårne dyrehoveder kun i Nordnorge og i det nordatlantiske område.

I disse egne er adgangen til hårdt træ yderst sparsom, så hvalknogler har været den lokale mulighed for at fremstille et bræt som det nødvendige underlag ved glatning af tekstiler. Det er nærliggende og meget sandsynligt, at man i resten af Skandinavien, hvor eg og bøg voksede naturligt, har brugt disse træsorter til formålet, svarende til de gnidebrætter, man kender fra nyere tid. Nu er genstande af træ på grund af bevaringsforholdene i jorden stærkt un-

derrepræsenteret ved udgravningsfund i forhold til den oprindelige situation, så det kan være forklaringen på, at vi ikke har fundet dem. En mere drilsk mulighed er, at de faktisk er dukket frem, men at man ikke har identificeret dem korrekt i fundmaterialet.

*

Sømglatterens form og brug strækker sig i Skandinavien fra yngre jernalder og helt frem til slutningen af 1800-årene, omkring et årtusinde. Først fra renæssancen optræder de første egentlige strygejern af jern til presning af klæde, og i bondesamfundene ser vi de såkaldte manglebrætter komme frem omkring 1600.

Torben Sode